

TULLIO SADA AASTAT JA 50 NUMBRIT TARTU ÜLIKOOI AJALOO KÜSIMUSI

Saateks

Käesolev Tartu Ülikooli ajaloo küsimuste köide kannab järjekorranumbrit 50 ja on pühendatud Tartu Ülikooli muuseumi mõtte algataja Tullio Ilometsa 100. sünniaastapäevale. Kaks sedavõrd väärikat versteposti annavad põhjust väikeseks tagasivaateks.

Tullio ja tema mõttekaaslaste töö ülikooli materiaalse pärandi kaitsmiseks ja kogumiseks algas juba 1960. aastatel ning oli kestnud üle kümne aasta, kui 1975 ilmus esimene Tartu Ülikooli ajaloo küsimuste number ja alustati ülikooli ajaloo süsteemset uurimist ning vastavate artiklite koondamist ühte sarja. Möödunud 47 aasta jooksul on enam kui 400 autorit kirjutanud ligi 900 artiklit, mis hõlmavad kokku peaaegu 10 000 lehekülge. See on suur kollektiivne uurimistöö. Väljaande vastutava toimetaja tööd on teinud Karl Siilivask (nr-d 1, 4, 7, 10, 13, 16, 20, 22 (1)), Tullio Ilomets (nr-d 2, 3, 5, 8), Viktor Kalnin (nr-d 6, 18, 21, 24, 26), Ülo Arend (nr 9), Karl-Samuel Rebane (nr-d 11, 14, 17, 20), Eero Vasar (nr 12), Peeter Järvelaid (nr 22 (2)), Uno Palm (nr 23), Helmut Piirimäe (nr-d 25, 27, 28), Ken Kalling (nr 29–32) ja alates nr 33st Lea Leppik. Teaduslikku taset on aidanud hoida ülikooli ajaloo komisjon, TÜ ajaloo muuseumi nõukogu ja hiljem juba spetsiaalne rahvusvaheline toimetuskolleegium.

Väljaande asutamise eesmärk oli esialgu koondada ülikooli ajalugu puudutavat uurimistööd ja aidata seeläbi ette valmistada kolmekõitelise ülikooli ajaloo ülevaadet. Juba 1970. aastail kujunes süsteem, kus

eri teemadele pühendatud konverentside ettekannete põhjal anti hiljem välja artiklid, mida omakorda sai kasutada koguteose koostamiseks.

Esimesed suuremad Tartu Ülikooli ajaloo ülevaated olid ühe mehe looming: 1827 pani keiserliku ülikooli 25. sünnipäevaks hetkeolukorda kirjeldava teose¹ kokku ajaloo- ja juuraprofessor Johann Philipp Gustav Ewers (1779–1830); 1852. aastal ilmus sarnane statistilise iseloomuga ülevaade ülikooli sündiku Theodor Heinrich Beise (1818–78) sulest² ning põhjalikum ajalugu kahes köites keiserliku ülikooli 100. aastapäevaks (1902) tuli vene kirjanduse professorilt Jevgeni Petuhhovilt.³

Kuigi ülikooli 300. aastapäeva tähistati 1932. aastal väga suurejooneliselt, ei ilmunud sel puhul tervikülevaadet ülikooli ajaloost, küll aga uurimus Tartu üliõpilaskonnast⁴ alates Rootsi ajast ja koguteos rahvusülikoolist „Tartu ülikool sõnas ja pildis“.⁵ Mõlemad raamatud olid kollektiivse töö vilid.

Pärast Teist maailmasõda ja Eesti inkorporeerimist Nõukogude Liitu muutus jälle tähtsamaks keiserliku ülikooli etapp ja 1952. aastal tähistati suure käraga – mh ka näitusega ülikooli endises kirikus – Tartu ülikooli 150. aastapäeva. Et alles 20 aastat varem oli ülikoolil vanust olnud kaks korda rohkem, oli paljudel siiski veel meeles ja nii sai Tartu ülikooli vanusest ideoloogilise võitluse objekt, kus paremate argumentide saamiseks tuli teha ka lisauurimistööd. Just sellest 1952. aasta näitusest sai alguse ajalooliste teadusinstrumentide kogumine⁶ – seni oli neid vaadeldud kui kasutatut vanarauda või parimal

¹ Johann Philipp Gustav Ewers (koost), *Die Kaiserliche Universität zu Dorpat. Fünfundzwanzig Jahre nach ihrer Gründung* (Dorpat: J. C. Schönmann, 1827).

² Theodor Heinrich Beise, *Die Kaiserliche Universität Dorpat während der ersten fünfzig Jahre ihres Bestehens und Wirkens: Denkschrift zum Jubelfeste am 12ten und 13ten December 1852* (Dorpat: Schönmann's Wittwe, 1852).

³ E. В. Петухов, *Императорский Юрьевский, бывший Дерптский, университет за сто лет его существования (1802–1902): исторический очерк*. Том 1, Первый и второй периоды (1802–1865) (Юрьев: К. Маттисен, 1902); Том 2, Императорский Юрьевский, бывший Дерптский, университет в последний период своего столетнего существования (1865–1902) (С.-Петербург: Сенатская типография, 1906).

⁴ Juhana Vasar (toim), *Tartu üliõpilaskonna ajalugu: seoses eesti üliõpilaskonna ajalooga* (Tartu: Tartu Üliõpilaskond, 1932).

⁵ *Tartu Ülikool sõnas ja pildis: 1919–1932* (eessõna: J. Köpp; toimetajad E. Laid, P. Haliste, H. Riikoja jt) (Tartu: Tartu Ülikool, 1932).

⁶ Vt Lea Leppik, „Muusade mägi. Ülikooli muuseum toomkirikus“, *Tartu Toomkirik: Toomkirik, Katedraal. Raamatukogu. Muuseum*. Koost Mariann Raisma, Krista Andreson (Tartu: TÜ muuseum 2018), 265.

juhul ressursi, kust saada varuosi mõne teise eseme parandamiseks. Kuid muuseumi asutamiseni kulus veel parkümmend aastat.

Võitlus Tartu Ülikooli vanuse ja asutamisaastani ümber leidis lõpuks lahenduse ja ülikool sai loa tähistada 1982. aastal oma 350. aastapäeva. Seda taheti jäädvustada muu hulgas kapitaalse uurimusega ülikooli ajaloo kohta. Nõukogude süsteem soosis kollektiivsust. Kuna vajalikke alusuuringuid polnud liiga palju, saigi 1975. aastal alguse sari „Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi“, mis oli mõeldud ette valmistama suurt ülikooli 350. aastapäevaks kavandatud ajaloo ülevaadet. Tartu Ülikooli ajaloo komisjoni ja ajaloo uurijate koostöös toimus hulk konverentse, mille ettekanded vormistati hiljem artikliteks. Osavõtjate seas oli palju toonase Nõukogude Liidu eri osadest pärit uurijaid ja nii said võrdlemisi põhjalikult läbi töötatud Tartu ülikooli idapoolsed teadussidemed. 1976 rajati paberil ja 1979 ka tegelikult Tartu ülikooli ajaloo muuseum, mis hakkas koondama ülikooli materiaalselt pärandit. Alates 1981. aastast hakkas ka „Tartu Ülikooli ajaloo küsimuste“ sari ilmuma muuseumi tiiva all, ja väikeste vormiliste muudatustega on see tänini nii.

Käsitletud teemad peegeldavad paljuski ühiskonna üldisemaid hoovusi või ka konkreetseid ülikooli tähtpäevi. Kui esialgu ilmus väga palju lugusid isikutest, koolkondade rajajatest jmt põhirõhuga keiserliku ülikooli perioodil, mil Tartu Ülikooli teaduslik kuulsus tõepoolest ka kõige kaugemale ulatus, siis pärast Eesti taasiseseisvumist tõusid mõneks ajaks esiplaanile lähiminekute teemad ja nõukogude aja ümberhindamine ning varasemast enam on kõneks tulnud ka ülikooli läänepoolsed teaduskontaktid. Rahvusülikooli 100. aastapäeva lähenedes (2019) oli neli numbrit pühendatud nelja valdkonna lähiminekute arengusuundadele.

Ülikooli materiaalne pärand sai varem uurimuslike artiklite vormis tähelepanu vaid juhuslikult. Alates 2010. aastast on igas numbris alajaotuses „Muuseumikogud“ avaldatud artikleid kogudes olevate objektide kohta. See on osutunud heaks platvormiks, mis lisaks uurimistulemuste jäädvustamisele inspireerib muuseumi kuraatorite uurimistööd. Paremad teadmised objektide konteksti kohta on omakorda hädavajalikud, et neid eksponeerida või säilitamise vajadust mõista.

Käesoleva „Tartu Ülikooli ajaloo küsimuste“ 50. numbriga keskne kangelane on ülikooli vanavara entusiastlik kaitsja ja koguja Tullio

Ilomets (1921–2018). Artiklite aluseks on valdavalt ettekanded, mis peeti konverentsil „Tullio Ilometsa 100 aastat“ 2021. aasta 18. novembril.

Kogumiku avaartiklis annab meditsiiniajaloo lektor Ken Kalling ülevaate keemia riiklikust tähtsustamisest Nõukogude Liidus, keskendudes putukamürgi DDT ulatusliku kasutamise tõusule ja langusele. Järgmised viis artiklit räägivad Tullio Ilometsast. Keemikutest kolleegid Jaak Järv ja Gerda Raidaru hindavad Ilometsa saavutusi keemikuna, arheoloog Jaan Tamm väärtustab Tullio rolli muinsuskaitse algatajana ja Matti Laan Akadeemilise Muinsuskaitse Seltsi vilistlasklubi eestvedajana. Lapselaps Jaak Ilomets tõstab rambivalgusse Tullio Ilometsa sügava huvi fotograafia vastu, mis leidis väljundi ka näitustes ja publikatsioonides – lisaks kodusele pildistamisele ja fotograafia ajaloo õpetamisele ülikoolis fakultatiivainena. Isiklikest kokkupuudetest räägib Tartu Ülikooli muuseumi kauaaegne peavarahoidja Leili Kriis.

Muuseumikogude osas on kaks artiklit. Üks on pühendatud Ukrainas ülikoolimuuseumide olukorrale. Riigis, mis on langenud brutaalse agressiooni ohvriks ja kus on lahendada iga päev üha uusi väga pakilisi probleeme, pole ülikoolide pärand arusaadavalt prioriteet. Seda enam sõltub selle säilimine konkreetsete inimeste panusest ja teadlikkusest. Digiajastule kohaselt on tulnud tegelda ka digipärandiga – nii õnnestus näiteks õigel ajal ümber kolida Mariupoli ülikooli serverid, mis on võimaldanud õppeasutusel hoonestu täielikust hävitamisest hoolimata tööd jätkata eksiilis. On heameel tōdeda, et kõigele vaatamata leidub neid, kes mõistavad, et kui pole kultuuri ja pärandit, pole lõpuks ka mille nimel üldse võidelda.

Kogumiku viimane artikkel võtab vaatluse alla TÜ raamatukogu hoitava uhke renessansiaegse lauakella, mis kuulus ülikooli raamatukogu esimese direktori Karl Morgensterni vanaisale. Uurimistöö kinnitas kella ehtsust – selle on valmistanud tuntud kellameister Jeremias Metzger 1564. aastal Augsburgis, ja on võimalik, et leidsime üles ka kella küljepaneelide valuvormid. Siiski vajab see kõik veel edasist uurimist.

Kroonika osa sisaldab traditsiooniliselt aruannet TÜ muuseumi tööst 2021. aastal.